

PARACELSUS, ÉS A TOKAJI BOR Néprajzzá váló filológiai tévedés

2016. szeptember 16-án szobrot állítottak Tokajban a német filozófusnak, Philippus Theophrastus Aureolus Bombastus von Hohenheim (1493 k. – 1541), rövidebb, és ismertebb nevén, Paracelsusnak.¹ A szobrot azzal érdemelte ki, hogy tekintélyével, személyes befolyásával népszerűsítette a tokaji bort, terjesztve jó hírét. Számos honlapon megtalálható az állítás, miszerint „Paracelsus, a bázeli egyetem gyógyászati professzora 1524-ben járt Magyarországon, ahol felkereste Tokajt, hogy a helyszínen tanulmányozza a nevezetes bor vesszejét, amely az alkímisták hite szerint aranyszemcséket termelt a varázserejű tokaji földből: A vegetáliák a mineráliákkal társulván, folyékony arannyá válnak.”² Természetesen nem zárható ki, hogy Paracelsus járt Tokajban, azt valószínűsíteni lehet, hogy szerette a bort, tény, hogy a Magyar Királyságban és Erdélyben két alkalommal is utazgatott. Kíváncsi lettem azonban, hogy melyik művében népszerűsítette a kiváló nedűt, és arra is, hogy pontosan mit írt a tokaji szőlő vesszejéről. Sajnos Paracelsus műveiben nem találtam semmilyen szövegrészt, amely megerősítette volna a fenti állításokat.³

Az „arany venyige” legendája már Paracelsus előtti időkből való, és gazdag utóélete van, erről most nem szeretnék beszélni. Annyit meg kell azonban említeni, hogy Balassa Iván, a Hegyalja egyik legkiválóbb ismerője, annak ellenére, hogy részletesen foglalkozik az arany venyige legendájával, nem említi Paracelsust.⁴

Az egyik legújabb Tokaj monográfia szerzője azonban mégis állítja, hogy Paracelsus miután 1524-ben „Tokajban, Tarcalon, Tállyán, végül Eperjesen” járt „Utazásáról később (1530) megjelent *Paragranum* című művéből értesülhetünk.”⁵ Zelenák István ezek után idéz egy szöveghelyet, amelynek jegyzetével megadja a következőt: „A második idézet: Die hermetische Nord. Stern, 1771. Frankfurt. Természettudományi Társulat Kiadványa” (így!).

A *Paragranum* kiadástörténete nem ismer 1530-as kiadást, egyébként is nagyon kevés példányban megjelent műről van szó.⁶ Kétszer magyarra fordították,⁷ a Tokajra vonatkozó szöveghely ellenőrzése tehát nem igényel német, vagy latin nyelvtudást. Sőt, miután egy *Paragranum* szójegyzék is

* A tanulmány megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

1 1989-ben Tokajban, a Paracelsusról elnevezett patika falán elhelyezték a nonkomformista humanista emléktábláját.

2 <http://www.bormuzeum.eu/kiallitasok/tokajer-legenden/17> (Megtekintve: 2016. szeptember 19.); a Tokajról szóló ismeretterjesztő irodalom is sokat idézi az esetet. Példaként: PAP 1999. 764. Ő például a történet forrásaként TÓTH 1907-et jelöli meg, de sem ebben, sem ennek első kiadásában (TÓTH 1899) nem ír Paracelsusról.

3 Vagyis hasonlóan jártam, mint a Paracelsus-recepció ismert szakértője, Bobory Dóra, aki ugyancsak kereste a szóban forgó szöveghelyet: BOBORY 2009. 54. Hivatkozik PUDER 1942. 37-re (Puder is SZATHMÁRY 1928-ból veszi az arany venyige említést); BOBORY 2009. 167. „I have not so far found these reference to Tokaj in Paracelsus.”

4 BALASSA 1991. 428–432.: „Az aranyszőlő mondája” című fejezetben bibliográfiailag összefoglalja a tudnivalókat. Vö. ERDÉSZ 1956. (Paracelsust egyik szerző sem említi)

5 ZELENÁK 2012. 21. – az ehhez tartozó jegyzetek a 164. oldalon találhatóak.

6 Az első kiadása a német retrospektív nemzeti bibliográfia szerint, VD 16 P 513: *Das Buch Paragranum, darin die vier Columnae, als da ist Philosophia, Astronomia, Alchimia und Virtus (...)* von Aderlassens, Schreppfens und Purgirens (...) alles new publicirt durch (...) Adamum von Bodensteyn, Franckfurt, Christian Egenolff Erben, 1565.

7 PARACELSUS 1989.; PARACELSUS 1994.

megjelent, a műben előforduló kifejezések, személy-, és helynevek könnyűszerrel ellenőrizhetőek.⁸

Zelenák István idézési módjából világosan látszik, hogy nem ismeri a tudományos közlés alapvető szabályait, és az is, hogy nem tud németül. Az idézett szövegrészt, a – hibás – hivatkozással együtt Szathmáry László könyvéből vette, amelyre – előbb, oldalszám megjelölése nélkül – hivatkozik is.⁹ Szathmáry, máig alapvető összefoglaló művében, „*Külföldi alkémisták Magyarországon*” címmel írt egy fejezetet, ebben, az idézett hibákkal hivatkozik az 1771-ben megjelent könyvre. Nem tudom eldönteni, hogy Magyary-Kossa miként érthette félre *Der Hermetische Nord-Stern* című antológia szerzőségét, vagy Szathmáry könyve hívta fel erre a kiadványra a figyelmét, és már eleve úgy vette kézbe, mint amelyik Paracelsus műve lenne.¹⁰ Mert a félreértés forrása valóban ez a könyv volt:

Der Hermetische Nord-Stern, oder getreuer Unterricht und Anweisung, wie zu der Hermetischen Meisterschaft zu gelangen, nebst gutherziger Warnung und Ermahnung, wie sich vorhero jedermann wohl zu prüfen habe, ehe er sich unterstehe, dieser so grossen und geheimen Wissenschaft zu unterwerfen (...) heraus gegeben von J. J. F. Sac. Caes. Reg. M. C. A. Liebhaber des grossen Geheimnuß und wahren Weißheit, nebst einem Anhang, handlend von der ewigen Weißheit oder Magia, und sechs Tractätlein Philippi Aureoli Theophrasti Bombast ab Hohenheim. I. Psalterium Chymicum seu Manuale Paracelsi (...) Frankfurt–Leipzig–[Wien], Krausischer Buchladen, 1771 (Nyomdász: Johann Paul Krauß), [4] fol., 296 oldal; 8.

A kötet összesen nyolc művet tartalmaz, amelyből – amint a címlapról kiderül, hat kisebb, Paracelsusnak tulajdonított traktátus olvasható a függelékben. A művet nem Paracelsus, hanem egy „Anonymus”, vagyis magát megnevezni nem akaró személy írta. Az ugyancsak ismeretlen sajtó alá rendező (J.J.F.) az előszóban (*Vorrede des Herausgebers*) úgy fogalmaz, hogy „*dieser Autor*”, akinek a könyvét most kiadja, felkeltette az érdeklődését, és „*zu besserer Verständniß des Autoris*” közli még Paracelsus írásait is, vagyis azért, hogy jobban megérthessük az alapvető hermetikus igazságokat, az ismeretlent és Paracelsust ajánlja együtt olvasni.

A 61–81. oldalon az anonym írásának az 5. fejezete olvasható: „*Von der Materia Prima, oder eigentlich Secunda, mit welcher der Künstler das Werk anfanget*”. A 63. oldalon valóban ott találjuk a hegyaljai történetet az arany venyigéről. Ismét hangsúlyozzuk azonban, ezt *nem Paracelsus írta*.

Egy filológiai figyelmetlenség tehát elindította a hamis ismereteket a maga útján. A neki hívó szakírók, lelkes helytörténészek, a legjobb szándékkal, és természetes köszönettel fordultak Paracelsus felé. Számomra meglepő persze, hogy senkinek nem tűnt fel, Paracelsusnak nincsen ilyen munkája, és ha lett volna is, miért egy nagyon késői, 1771-es kiadásra kell hivatkoznia a kutatónak. A hálás utókor megbecsülése mindazonáltal nem érdemtelennek jutott, hiszen ki vitatná Paracelsus gondolkodástörténeti nagyságát. A róla elnevezett intézmény, az emléktábla, a szobor, olyanok figyelmét is felkelti a távoli tudós iránt, aki soha nem találkozott volna nevével. Az emléktábla és a szobor ráadásul arra is inti a mai embert, hogy meg kell becsülni mindazokat, akik hazánk hírét (akár jó, akár rossz hírét) keltik. Fontos, hogy ne csak mi lássuk eredményeinket, értékeinket belülről, a külső szem ítélete mindenkor mérlegelendő.

8 BIANCHI 1988.

9 „Szathmáry László: Magyar alkémisták. Budapest, 1928.”

10 MAGYARY-KOSSA 1929. (reprint: 1994) 226–229.; SZATHMÁRY 1928. 312–335. (Paracelsusról: 314–319., az arany venyigéről: 316.); SZATHMÁRY 1986. 364–387. ebben Paracelsusról: 366–371., a hegyaljai látogatásról: 368–369. PUDER 1942. csak Szathmáryt ismerte. A hibás hivatkozás forrása mindenképpen MAGYARY-KOSSA 1929., hiszen az általa hivatkozott irodalomban Paracelsusnak ez a szöveghelye nem fordul elő. Vö. SCHWARTZ 1890.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALASSA Iván

1991 *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Történeti-néprajzi tanulmány.* Tokaj-Hegyaljai ÁG., Tokaj.

BIANCHI, Massimo Luigi

1988 *Lessico del Paragranum di Theophrast von Hohenheim detto Paracelsus. I. Indici.* Edizioni dell'Ateneo, (Lessico intellettuale Europeo, XLVII) Roma.

BOBORY Dóra

2009 *The Sword and the Crucible: Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary.* Cambridge Scholars Pub.

ERDÉSZ Sándor

1956 *Az „aranytermő szőlők” meséje.* (A Herman Ottó Múzeum közleményei 4.) Miskolc, 49–50.

MAGYARY-KOSSA Gyula

1929 (1994) *Paracelsus magyarországi emlékei.* In: MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek* II. kötet. Eggenberger (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára, CXXII. kötet) [– reprint: HOGYF-Editio, Budapest] Budapest, 226–229.

PAP Miklós

1999 *A bor gyógyító erejéről.* In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 38. Miskolc, 763–766.

PARACELSUS

1989 *Paragranum. Az igazi gyógyítás oszlopai.* (ford., utószó): ADAMIK Lajos. Helikon Stúdió, Budapest.

1994 *Paragranum. Az igazi gyógyítás oszlopai.* ADAMIK Lajos fordítását átdolgozta KATONA Zsolt Vazul. Asztrálfény Kiadó, Budaörs.

PUDER Sándor

1942 *Paracelsus. Paracelsus magyar vonatkozásaival.* Vajda János Társaság, Budapest.

SCHWARTZ Ignác

1890 *Paracelsus über die ungarischen Aerzte.* Ungarische Revue, 10. Jahrgang, Heft 1. 19–21.

SZATHMÁRY László

1928 *Magyar alkémisták.* Budapest.

1986 *Magyar alkémisták.* Fónagy Iván előtanulmányával, Móra László utószavával és a szerző kisebb alkémiatörténeti írásaival. Sajtó alá rendezte: GAZDA István. (Tudománytár) Könyvértékesítő Vállalat, Budapest.

TÓTH Béla

1899 *Curiosa Hungarica – Magyar ritkaságok.* („Az arany venyige”) Athenaeum Kiadó, Budapest, 131–143.)

1907 *Curiosa Hungarica – Magyar ritkaságok. („Az arany venyige”)* Athenaeum
Kiadó, Budapest, 182–195.

ZELEENÁK István

2012 *A tokaji aszú titkai.* Agroinform Kiadó, Budapest.

ISTVÁN MONOK

PARACELSUS AND THE TOKAJ WINE A Philological Error Finding its Way into Ethnography

All wine-lovers seem to know that the famous physician, Paracelsus visited the Tokaj region in the early 16th century and wrote the story of the golden grape. The author of this study set out to research all the works by Paracelsus, trying to find the text that is referenced so often, but found that in his study Gyula Magyary-Kossa misunderstood the authorship of the anthology *Der Hermetische Nord-Stern* (Leipzig, 1778), attributing one of its texts to Paracelsus. From then on the Hungarian professional literature used his study as a reference, so now Paracelsus has a statue in Tokaj and a pharmacy is named after him in spite of the fact that he probably never visited Tokaj and definitely never wrote about the famous wine region.

ANNALES MUSEI AGRIENSIS

AGRIA
L.

Eger, 2017

TARTALOM

KÖSZÖNTŐK:

BODÓ SÁNDOR, BEREZC MÁTYÁS, PAP JÓZSEF, S. LACKOVITS EMŐKE	9
BITSKEY ISTVÁN: Születésnap köszöntés a régi magyar költészetben	19
PETERCSÁK TIVADAR: Legeltető gazdasági közösség az egri hóstyákon	25
KEMECSI LAJOS: Hungarikum, közösség, identitás	43
ROMSICS IGNÁC: Közép- és/vagy Kelet-Európa? Egy definíciós vita, és ami mögötte van	51
BODNÁR MÓNIKA: Filkeháza népe ssége az anyakönyvi kutatások tükrében (1783–1825)	61
MONOK ISTVÁN: Paracelsus és a tokaji bor. Néprajzzá váló filológiai tévedés	77
TÓVÁRI JUDIT: Vidéki város és polgári művelődés a dualizmus idején	81
VIGA GYULA: Adatok és szempontok Tokaj-hegyalja kézműiparának földrajzi és társadalmi szerkezetéhez	91
BARTÓK BÉLA: „Az orosz dulta Zemplén”	101
VERÓK ATTILA: „... ciszternák, csűr, magtár és feredőház...” Az etnográfiai gondolkodás korai megnyilvánulása Johannes Honterus Rudimenta cosmographica (1542) című munkájában	115
KISS LÁSZLÓ: Az első magyar nyelvű folyóiratok néprajzi vonatkozásai	129
NAGYNÉ BATÁRI ZSUZSANNA: Nyári konyhák Heves megyében sajtódokumentumok tükrében. „És most, kedves Olvasó, lapozd tovább az újságot – tanulj, szórakozz, ne vess.”	137
LUKÁCS LÁSZLÓ: Pünkösdi zöldág-hordás	151
BODÓ SÁNDOR: Múzeumalapítók Európában a 19. század végéig	161
VERES GÁBOR: Muzeológia és műemlékvédelem. Adatok Szmrecsányi Miklós egri tevékenységéhez	183
BUJDOSNÉ PAP GYÖRGYI: Az egri fertálymesterség relikviáinak gyarapodása	193
ZÁBRÁTZKY ÉVA: Ládák a palóc lakodalmi szokásokban	201
CSÁSZI IRÉN: Bakszeker, járom, talyiga. Szán- és szekérformák a Dobó István Vármúzeum Játékgyűjteményében	211
H. SZILASI ÁGOTA: Múzeum, mint menedék. Noszvaj község egykori középkori temploma festett kazettás famennyezete és a műemlékvédelem	221

P. SZALAY EMŐKE:	Kerámiák a református egyház liturgikus edénykészletében Az Egervölgyi Református Egyházmegye gyülekezeteinek kerámia edényei	249
SZ. KIRÁLY JÚLIA:	Gárdonyi utolsó levelei	263
KOVÁCS MELINDA:	Mauzóleum tervek Gárdonyi Géza sírjára. „Csak holttest van. Holt lélek nincsen” (Gárdonyi Géza)	281
KÖVES-KÁRAI PETRA:	Elrejtett hősök. A történelem képei az egri érsekségen	293
CSÁSZI IRÉN:	Mesés színpadképek – A Schreiber-féle papírszínház	307
MAKAI JÁNOS:	Templom vagy múzeum? Andrej fejedelem földi maradvá- nyainak sorsáról	321
KOZÁRI JÓZSEF – VIZI SÁNDOR:	A diktátor halála	333
GEBEI SÁNDOR:	II. Rákóczi Ferenc erőfeszítései XII. Károly svéd király támo- gatásának elnyeréséért. Ráday Pál követjárásai (1704–1709)	343
KIS CSABA:	Eger szerepe a Rákóczi-szabadságharc külpolitikájában	355
PATAKI KATALIN:	A feloszlatott koldulórendi kolostorok berendezésének újraelosztása II. József idején. A hatvani kapucinus kolostor javainak sorsa	369
VERÓK ATTILA:	Egri emlékek egy német történeti gyűjteményből	397
B. GÁL EDIT:	Orczy István jószágigazgató egri javai	413
LÖFFLER ERZSÉBET:	A kis magyar Róma – Eszterházy Károly püspök szellemi és építészeti hagyatéka	425
SELYEI DIÁNA:	Eger katolikus temetői a 18. században	435
HADOBÁS ESZTER:	Az Egri Érseki Jogakadémia területi- és társadalmi mobi- lizációs szerepének néhány kérdése	451
PAP JÓZSEF:	Szolgabírók és főszolgabírók a dualizmus kori Heves vármegyében	463
BERECZ ANITA:	Az egri képviselőtestület társadalmi összetétele a dualizmus korában	475
BARNA BÉLA:	Az Egri Újság (1894–1919) sajtótörténeti elemzése	491
SZECSKÓ KÁROLY:	Az első egri zsidó polgár: Schwarcz István	509
H. SZILASI ÁGOTA:	Egri zsinagógák	527
SMUCZER HANNA:	Fényképészek és fényképésműtermek Egerben a 19. század második és a 20. század első felében	547
ZÁBRÁTZKY ÉVA:	Olvasókör és temetkezési egyesület az egri Cifra-hóstyán	573
KISS PÉTER:	Adatok Eger más városokról kapott elnevezéseire 1944-ig	583
SZECSKÓ KÁROLY:	100 éve született Sugár István	591